FRA SAMSØS GAMLE LANDSBYER

Af **August F. Schmidt.**

I Tilslutning til de Skildringer, der er givet i »Fra Holbæk Amt« 1934, 188—208, 1938, 86—105 om Bylav og Bygilder i Holbæk Amts sjællandske Herreder, skal paa de følgende Sider fremsættes nogle Oplysninger om de samme Emner vedrørende S a m s ø, hvorfra der ogsaa er overleveret Stof om gammelt Landsbystyre.

Landsbyerne blev i Fællesskabets Tid ledet af Gaardmændene med en O l d e r m a n d i Spidsen. Naar der skulde samles til Forhandlinger om Sager af fælles Interesse, mødtes Mændene paa G a d e s t æ v n e t, der holdtes et praktisk beliggende Sted i Byen. I N o r d b y Bylov af 1697, udskrevet 1721 (uden Tvivl af Degnen), bestemmes det, at hver Mand skal møde, naar K l o k k e n ringer til Gadestævne, »men saa som M o r u p er saa langt beliggende fra, at de det ei altid kand efterkomme, saa fritages de; men dog i det ringeste skal de være forpligt at møde ved Klokken hver Søndag om Sommeren, eller paa hvad Sted Oldermanden tilsiger. Findes nogen herudi forsømmelig, da bøde til Byen for hver Gang 2 Skilling«[1]).

Bortset fra a n g e l s k e Landsbyer Syd for vor Statsgrænse kendes der ingen Eksempler fra andre Landsbyer i Danmark paa, at man havde en B y k l o k k e til at ringe Folk sammen med. Almindeligvis blæstes i Horn eller der blev slaaet paa Tromme, naar Bystævne skulde holdes. Naar man imidlertid i den vældige nordsamsiske

1) Danske Vider og Vedtægter I (udg. af Poul Bjerge og Thyge J. Söegaard 1904—06), 150_{68}.

Landsby har brugt — og undertiden endnu bruger — en Gadeklokke til Sammenkaldelsen, er Grunden hertil at søge i, at Nordby Kirke ligger saa langt uden for Nordby og Maarup, at man ikke kan høre dens Klokke, naar der holdes Kirkegang. Derfor fik man en Gadeklokke (paa Torvet nær Gadekæret), tidligere anbragt i et højt Træstillads, men i 1857 i det Taarn, der endnu er Klokketaarn paa Nordby Torv. Taarnet er vist bygget efter Tegning af Provst Fr. Jacobsen i Nordby. Gadeklokken bruges til at ringe Solen op og ned med. Af Nordby Bylov fra 1697 kan det ses, at Klokken allerede da var en gammelkendt Ting i Byen. Kirkeklokken bruges om Søndagen og til alle Højtider. Ved Gudstjenester, Brylupper og Begravelser bruges baade Kirkeklokke og Gadeklokke[1]). Byens Majtræ findes nær Gadeklokken.

I Værket »De danskes Øer« II (1928), 71 findes en Tegning af Klokketaarnet i Nordby (af Johannes Larsen), medens Achton Friis (smsts. 72) fortæller et kønt Træk om, hvorledes Jeppe Aakjær engang paa et Besøg i Byen efter indstændig Opfordring holdt et — improviseret — Foredrag for Nordbys Beboere, der var blevet samlet ved Taarnet, efter at Klokken havde kaldt dem sammen. Efter Talen gik enhver til sit og genoptog det forladte Arbejde. — I ældre Tid var det ogsaa saaledes, at Kræmmere og Fiskere fra andre Byer, naar de kom til Nordby for at sælge deres Varer, kørte op til Gadestævnet og ringede med Klokken; saa mødte Folk op og handlede med dem. — I Brundby holdtes Bystævne paa Grandhøj, som maaske har sit Navn af, at »Grandestævnet« holdtes her. Folkene blev her sammenkaldte ved, at Oldermanden slog paa Tromme. Han gik gennem Byens Gader, og naar Folk hørte Trommeslagningen, kom de ud og spurgte om, hvad der var paa Færde. Ved Bekendtgørelser blev der slaaet med to Trommestikker, til Ildebrand derimod kun med én. —

[1]) Jakob M. Hansen i Fra Holbæk Amt 1937, 102 ff.

Klokketaarnet i Nordby.

i Tranebjærg blev Gadestævnet holdt paa Møllebakken og kaldtes derfor ogsaa »Højstævne«. — Bystævnet i Ørby fandtes midt i Byen. Der stod en Del store Sten, som kaldtes Majstenene, i en Rundkreds, én for hver Mand i Byen. Her sad Bymændene ved Stævnet. — Midt i Onsbjærg laa en Del Sten paa den Plads, hvor Bønderne samledes til Stævne. Den kaldtes Gadestedet. I Nærheden deraf var ogsaa en meget stor Sten, der havde en jævn skraa Flade og maaske har været brugt til Talersten. Vejen skilte sig her og gik udenom den[1]). I Toftebjærg holdtes Stævnet paa »Højen«[2]).

Oldermanden blev i Nordby valgt den 25. Januar, Sct. Pouls Dag. Antagelig er han blevet »udlagt« samme Dag i Øens øvrige Landsbyer, da Pouls Dag

[1]) Evald Tang Kristensen: Jysk Almueliv, Tillægsbind I, Nr. 7—12.
[2]) Frederik Poulsen: Efterretninger om Samsø (1902), 163.
H. F. Feilberg: Dansk Bondeliv I (1889), 172.

»for en 40 Aar siden« (ɔ: o. 1840) blev betragtet som en Helligdag paa Samsø. Der blev ikke arbejdet, og om Aftenen havde de unge Dans, hvor Pigerne maatte beværte Karlene. Samme Dag samledes Bymændene for at bestemme Byens Vedtægter for det kommende Aar.

Nordby Bylov bestemmer i sin første §, at Oldermanden »skal af fire af de eldste Mend udi Sognet om St. Pauli udlæggis, og hvem som da til Oldermand bliver udlagt og ikke vil være, skal give derfor til Byen 1 Td. Øl for sin Motvilligheds Skild«[1]).

Af Optegnelser i den senere Byens Bog for Nordby (paabegyndt 1781) erfares det, at mange ikke vil være Oldermand, og betaler Bøder i Stedet for. Betaler de Bøder for to Gange, er de i Henhold til § 2 i Byloven fri for Bestillingen »ald sin Livis Tid«. I 1783 var der otte, som før havde nægtet at være Oldermand, de nægtede paany, betalte anden Gang Bøde, og var nu fri[2]). — I en Optegnelse fra 6. April 1867 af en L. Rasmussen til den tyske Forsker Wilhelm Mannhardt, fra Samsø, meddeles, at Landsbyernes Leder kaldtes Reber, fordi han med Reb udmaalte Agrene til sine Bymænd. »Denne Reber sammenkaldte eller lod hver Morgen ved Solens Opgang sine Bymænd sammenkalde for i Forening at holde Morgenandagt. Udeblev nogen uden Sygdom fra denne Andagt, maatte han derfor bøde med en bestemt Mulkt«[3]).

Foruden Oldermand valgtes ogsaa paa Sct. Pouls Dag Skorsmænd (i daglig Tale: Skodsmændene). Fr. Jacobsen oplyser i en Optegnelse, at Skaarsmand var Betegnelsen paa Medhjælperen hos Husmændenes (Standsvendenes) Oldermand. Paa Gadestævne skar han Skurer i Kæppen for at betegne Wyderne (ɔ: Bøderne). »Han var den Gang ligesom endnu Formand i Roden«[4]).

1) Vider og Vedtægter I, 141_1.
2) Vider og Vedtægter I, 141, 156.
3) Danske Studier (1931), 46.
4) E. Tang Kristensen: Jysk Almueliv, Tillægsbind I, Nr. 7.

Morten Madsen fra Nordby meddeler 1923, at Oldermænd og Skorsmænd ikke nu har samme Betydning som førhen. »Sagen er den: Nordby By, der er en stor Landsby, bestaaende af 22 Gaarde og over 100 beboede Huse, er inddelt i 4 Roder[1]): Sønderbyes-, Vestenbyes-, Hæderligs- og Kattesundsroden, med én Skorsmand i hver Rode, og Oldermanden over dem alle. Naar Sogneraadet f. Eks. vil have Bud til Beboerne om at betale Skatter e. lign., sender det Bud til Oldermanden, denne sender saa Bud til de 4 Skorsmænd, og disse gaar saa rundt, hver i sin Rode, og meddeler Beboerne, hvad Ærinde de har. Dette angaar Husmændene, der har holdt ved den gamle Skik. Gaardmændene i hver sin Rode bliver tilsagte ved Bud. Det gaar paa Omgang mellem dem«[2]).

Medens vi med de sidste Oplysninger er kommet op til Nutiden, skal vi nu igen vende tilbage til Landsbyfællesskabets Dage for igen at dvæle lidt ved Oldermanden. Naar Bymænd ofte betalte Bøder for at blive fri for Oldermandshvervet, maa Grunden hertil nok være at finde i, at man var ked af al det ekstra Arbejde og Rend, Bestillingen førte med sig, samt dens øvrige Ubehageligheder.

Der er i Nordbyloven paafaldende mange Paragraffer om Ulyd paa Gadestævne og Klagemaal. Det tyder paa, at Samsingerne har været ret mundrappe og raadelystne. Der opstod i det hele taget ofte et fælt Skænderi paa Bystævnerne. Fra Ordkampen er der ikke langt til Haandgemænget, hvorom der ogsaa fra samsøske Tingbøger er talende Vidnesbyrd om Fortids Rethaveri og Raahed. Slagsmaal af grov Art kunde finde Sted paa næsten ethvert Stævnemøde. Samsingerne var ærekære, og ved den mindste Fornærmelse kom Blodet i Kog; Modparten risikerede let at blive indbudt til Gæst paa Kniven. Frederik Poulsen har i sin fortrinlige Bog: »Historiske og

1) Det gamle Navn paa disse har rimeligvis været Skor, oldansk: Skord (ɔ: Afdeling).
2) Evald Tang Kristensens Æresbog (udg. af Hans Ellekilde 1923), 144—45.

kulturhistoriske Efterretninger om Samsø« (1902), 163—167 meddelt udførlige Oplysninger om Slagsmaal paa Bystævner, ved St. Poulsgilder o. l. Steder (refereret i Achton Friis' »De danske Øer« II, 56). Det endelige Udfald af alvorlige Slagsmaal blev afgjorte af Rettens Folk, der i ældre Tid maa have haft deres Tingsted sat under aaben Himmel, en Overgang paa Tinghøj (tidligere benævnt Tyvhøj, nu Kongshøj) i Tranebjærg Sogn[1]). Dystre Minder om gammel Rettergang finder vi i Stednavnene Galgeløkken, Galgeagrene og Galgestenen, alle i Nordby Sogn[2]).

Et ganske godt Indtryk af Tilstanden paa Samsø Bystævner i Fællesskabets Tid modtager man ved at læse i den gamle Nordbylærer P. Michelsens Bog: »Beskrivelse over Øen Samsø« (1851), 36—37 (2. Udg. ved Sønnen Th. Michelsen 1882, 40—42), hvor det meddeles, at der i Michelsens Fødeby Koldby holdtes Morgen og Aftenbøn i Skolen. Efter Morgenbønnen samledes Bønderne uden for Skolen for at »gøre Vedtægt«. »Her gik det dog som oftest meget stormende til med Klammeri, og hvorom? Den havde haft en Hest løs og skulde pantes, d. e. betale Mulkt, men Angiveren kunde ikke ret bevise det, og her var da straks Anledning til Trætte; en anden havde, forsætlig eller uforsætlig, tøjret ind paa Naboens Ager o. s. v. Om Høsten gjordes Vedtægter, som den driftige Bonde gerne vilde overtræde; det hed nemlig: Saa meget maa der mejes — høstes — i Dag og ikke mere. Under Indagningen gik det især underligt til: Byen havde en saakaldet Oldermand; viste sig nu en Byge paa Himlen, kastede han sig straks paa en Hest, red i fuld Spring omkring paa Bankerne, satte sin Hat eller Hue paa Enden af Riveskaftet og raabte til alle Sider, saa højt han kunde; det kaldtes: »at raabe af«. Den, der da ikke holdt op med Høsten, blev ved næste Morgensamling straffet. Vedtæg-

[1]) Samsøs Stednavne (1922), 27.
[2]) Smsts., 100.

ten lød saaledes for Indagningen, at den, der var kommet uden for Byleddet, naar der raabtes af, maatte hente Læs; man kørte derfor ved saadan Lejlighed i allerstærkeste Trav gennem Gaden for at slippe ud af Byen; den, derimod, der ikke var saa heldig, men dog prøvede paa at køre videre, blev uden Naade straffet, efter meget foregaaende Skænderi mellem Parterne. Drengene laa halve eller hele Nætter paa Marken ved Hestene, som den Tid var de eneste Kreaturer, der holdtes tøjrede; her forefaldt da idelige Slagsmaal mellem dem, fordi den ene altid gerne vilde tøjre overfor den anden. Leddene for Byen var lukkede, Svinene gik løse omkring paa Gaden og forvoldte baade megen Skade og Urenlighed; slap nu et Svin ud i Marken, paastod man Erstatning for Tab; men Ejeren af Svinet vilde ikke betale: Hvem havde ladet Leddet staa aabent? Her var atter Lejlighed til Trætte, og saaledes i mange Tilfælde«.

P. Michelsens Oplysninger synes at være direkte benyttede af Mikkel Sørensen, Brundby, i den lille Skildring, han sendte Evald Tang Kristensen o. 1886 til Brug for Tidsskriftet »Skattegraveren«, i hvis femte Halvaargang (1886), S. 163, Nr. 746, Sørensens Optegnelse er trykt. Han fortæller her om Oldermanden, der red omkring til de højeste Banker og »raabte ud« o. s. fr. Mikkel Sørensen, der var Mejerist en Tid lang paa Samsø, sendte derfra en Række gode Optegnelser til Evald Tang Kristensen i 1880—90'erne. En af disse: »Fra Fællesskabets Tid« (trykt i Skattegraveren X, 1888, S. 141—144, Nr. 415) indeholder følgende Oplysninger af Interesse for vort Emne her: Hver By paa Samsø havde sin Oldermand og sit Bystævne, en Plads i Byen, hvor Bymændene samledes, naar de havde Sager at afgøre med hinanden om Jordens Drift eller andet. De skulde jo være enige om al Ting, før der blev begyndt paa noget, da de drev al Ting i Fællesskab. Naar der skulde pløjes, saas eller høstes, skulde de alle ud paa een Gang for at faa

lige meget udrettet. Var der nu en af Bymændene, der kom til at arbejde paa sit Stykke efter de andre, fik han som oftest den mindste Part; dette gav saa Anledning til, at han ved næste Bystævne forlangte sine Naboer, eller hvem han nu mente sig forurettet af, idømt Bøder. Dette og meget andet gav ofte Anledning til Splid og Skænderi ved Bystævnet, der somme Tider blev ført meget højrøstet. Pengene, der indkom ved disse Bøder, blev brugt til et Gilde en Gang om Aaret. Oldermanden skulde paase, at alt skulde gaa efter Byens Vedtægter, han stod ogsaa for at aabne Byleddene om Morgenen, naar Løwwuere[1]) blev drevet ud, og Folkene skulde i Arbejde, og lukke dem igen om Aftenen. Hele Byen var indhegnet med et Gærde med Ledde ud til Markerne, og intet kunde komme ud af Byen om Morgenen, før Oldemanden lukkede op. Hver By havde ogsaa sin »Hjoor«, som »wotte« Byens »Løwwuer«; naar »Løwwuere« skulde ud om Morgenen, blæste han i sit Horn paa Gaden, og saa drev Folk deres »Løwwuer« ud til ham. Lige saa om Aftenen; naar han kom til Byen, begyndte han at blæse i sit Horn, og saa kom Folk ud at skille deres Løwwuer fra Flokken. Hyrden fik sin Løn i Traver om Høsten ligesom Bysmeden; hver Bonde kørte, hvad han skulde give, hen til Smeden og Hyrden, naar han kørte Sæd hjem, sædvanlig 12 Kærve Rug og 24 Kærve Byg og Havre, alt trebundet (med tre Neg i hver Kærv). Der blev ogsaa blæst i Horn paa Gaden til Bystævnet, dette Horn var et Kohorn med et Mundstykke af Træ. —

Anførte Optegnelser fra det 19. Aarhundredes Tradition supplerer fortrinlig Byloven fra Nordby, der er Samsøs ypperste skriftlige Mindesmærke fra Landsbyfællesskabets Tid. Denne Lovs Paragraffer har Fællesskabsdriften til Forudsætning. Den har — som tidligere nævnt — Oplysninger om Oldermandens Arbejde; den meddeler ogsaa Bestemmelser om løsgaaende Kvæg, Føløg, Tøj-

[1]) Løwuer: levende Vare (jfr. Livvare), her = Kreaturer.

ring, Klagemaal, Slagsmaal, ulovlig Pløjning, ulovlige Veje og Stier, om Lukning af Vangeled, naar man havde passeret saadanne, Stubberivning, Stenagning, Høstens Tid, Kvægvogtning o. s. v. — Mikkel Sørensens Oplysninger om Byhyrden paa Samsø er der gode Sidestykker til i Nordby Bybog, hvor der jævnlig er Enkeltheder om denne Bestillingsmands Arbejde med Kvægvogtningen i Byvangen, hans Løn og andet mere, hvorom man kan se nærmere i Vider og Vedtægter I, 149—50, 156—159 (jfr. min Bog: »Byhyrder« 1928, 52, 53, 62, 91, 102, 110 med Oplysninger fra Brundby og Nordby).[1]) I Samsøs Stednavne, 37 nævnes Marknavnet Hyrdelejr i Kolby Sogn.

I de gamle Landsbyer havde man ogsaa en Bytyr og en Byorne, der ejedes i Fællesskab af Bymændene. Disse Avlsdyr fodredes paa Omgang (et Aar ad Gangen) hos en af Gaardbesidderne, almindeligvis hos Oldermanden.

I Tranebjærg Sogn er et Markstykke, der hedder Tyrejord, antagelig et Jordstykke, der har været udlagt til Bytyrens Græsning[2]). Ogsaa i Onsbjærg Sogn er et Areal, der hedder Tyrejord, som ligeledes har været udlagt til Bytyrens Underhold[3]). — Skulde i Nordby en Kvie til Tyren i Kolykken, maatte Kvien være der 14 Dage. Betalingen herfor var 4 Skilling om Ugen (meddeles 1788 i Byens Bog). — Erindringer om Byornen finder vi i Marknavnene Ornejord i Onsbjærg Sogn og Besser Sogn, Jord, udlagt til Byornens Underhold, eller Jord, tillagt den Mand, der holder Byens Orne[4]). I Nordby bestemtes 25. Januar 1807, at Onnyen skulde Foderværten Clemens Fadre have 1 Skp. Havre for hos hver Mand den 1. Maj. Hvem, der ikke vilde betale, skulde Pantemanden udpante[5]). I Tilslutning til Ornejords-

1) Se ogsaa Frederik Poulsens Bog, 159—162.
2) Samsøs Stednavne, 29.
3) Smsts., 70.
4) Smsts., 63, 86.
5) Vider og Vedtægter I, 161.

navnet i Besser Sogn kan nævnes, at her havde de i 1886 endnu en Byorne. Den holdtes af en af Byens Husmænd. Som Betaling herfor modtog han Afgrøden af et Stykke Jord, han fik til sin Raadighed. Arealet laa uden for Byen ved Siden af Skolelodden og var af samme Størrelse som denne (4—5 Tdr. Land). Hvis en af Bymændene ønskede at benytte Ornen til en So, maatte han selv hente Ornen og bringe den tilbage[1]).

Noget særegent for de samsøske Landsbyer var deres fælles Plantebede. Den ældste Oplysning om denne Form for Havedyrkning findes i Nordby Bylov, Paragraf 20—22, hvor det hedder: »Plantebederne skal være tillugte tredie Dagen efter Tilliusning med lovlig og forsvarlig Luckelser. Hvem som findes her udi forsømmeling, bøde derfore til Byen 4 Sk., som Pantmendene skal udpant, paa ferske Gierninger inddrive, og derforuden til Byen 1 Skiep Biug«. — »Og hvis Beder, som ligger mit udi Delen, og ingen Luckelser findes fore, naar efterset bliver, da at være samme Beder kvit«. — »Hvem som oprøcker sine Luckelser eller giør Overgang enten paa sin egen eller andris, førend den menning Mand vedtager, bøder derfore til Byen 1 Skiep Biug«. Plantebederne fandtes paa den aabne Gadeplads midt i Nordby. I en Skrivelse af 7/6 1727 hedder det om denne Bys Skole: »Vel Plads og Rum paa Torvet; da Bønderne der har haft deres Plantelund og vil beholde Torvet, da naar de derimod køber en bekvem Grund, beliggende midt i Kirkevejen øverst i Nordby paa et tørt Sted og er tillige Jord til fornøden Gaardsrum og Kaalhave, kan den ovennævnte Gadejord fremdeles til Brugelighed beholdes«. Nordby Skole blev, som man kunde vente, ikke lagt paa Gadepladsen ved Kaalbedene, men paa almindelig Gadejord, købt hos Michel Sørensen Tomboe af Maarup (Resolution af 30/5 1730)[2]). — Om Plantebedet kan i øvrigt meddeles (efter

[1]) Jysk Almueliv, Tillægsbind I, Nr. 15, meddelt af Mikkel Sørensen. Jfr. min Bog: Bytyr og Byorne (1934), 24, 31, 58, 59.

[2]) Aarbøger, udg. af Hist. Samf. for Aarhus Stift 1921, 104.

Optegnelser af Fr. Jacobsen, Nordby), at hver Mand kom med en Fjæl eller to til at indhegne Pladsen med, naar om Foraaret Grønkaalsfrøene skulde saaes. Naar Planterne var tjenlige til Udplantning, blev det tillyst, hvad Dag de maatte tages op, og før den bestemte Dag maatte ingen tage sine Planter. Dette blev dog i den senere Tid ikke overholdt, og da de fleste desuden foretrak at saa Grønkaal i deres Ejendomshaver, blev Pladsen i 1866 ved Sammenskud indhegnet med Stakit og Stenpæle, alle hugne af en stor Sten, og udlejet til Havebrug[1]). — Søren Sørensen Mosegaard (kaldet Greve-Søren) af Nordby, meddelte til E. Tang Kristensen, at Nordby Skoles »nuværende Have er de gamle Plantebede, hvor hver Mand havde et lille firkantet Stykke at saa Planter i, og det var indstænget med Pæle. Naar Planterne var rykket op, laa Stykket i Fællig. Det laa saa til næste Foraar, og Svinene tumlede og rodede i det, for de gik jo paa Gaden«[2]). — Mikkel Sørensen oplyste til E. Tang Kristensen, at det vist i de fleste Byer paa Samsø har været almindelig at have et fælles Kaalbed. »I Østerby er der et Stykke Jord midt i Byen, som endnu kaldes Kaalbedet, skønt det ikke har været brugt dertil i Mands Minde. I Alstrup er der ligeledes et Stykke Jord, som strækker sig fra Byen langs den gamle Fædrift ned til Maden, og dette er inddelt med Diger i fire Dele, en til hver Gaard i Byen, og som har været benyttet i samme Øjemed«[3]).

Som det vil ses, er det ganske lærerige Oplysninger vedrørende gammel Fællesdrift paa Bygaden, Nordby Bylov saa vel som de senere Folkemindeoptegnelser angaaende Plantebedene bringer os[4]).

Mødet mellem Oldermanden og Bymændene blev holdt efter gamle hævdvundne Regler, der ofte var nedskrevne

1) Evald Tang Kristensen: Jysk Almueliv, Tillægsbind I, Nr. 98. H. F. Feilberg: Dansk Bondeliv I (1889), 207. Johs. Tholle i Fra Holbæk Amt, 1929,6.
2) Jysk Almueliv, Tillægsbind I, Nr. 99.
3) Jysk Almueliv, Tillægsbind I, Nr. 100.
4) Paa Tunø havde man ogsaa fælles Plantebede.

i en Bylov eller Vedtægt. Hvad der stod i denne, var alle i Lavet pligtige til at adlyde. Der er fra Samsø nu kun bevaret én Landsbylov, Nordbys, der er nedskrevet 1697, men dens Indhold er naturligvis af langt ældre Oprindelse. Fra Stavns har været en »Byens Ret og Brev« fra 1660. Brundby Bylov var nedskrevet c. 1680. Tranebjærg Vedtægt blev først nedskrevet 1721 efter Grev Christian Danneskjold-Samsøes Ordre for at forebygge Uenighed[1]). Ligesom det kun er Nordby Bylov, vi nu kender i sin Helhed, er det ogsaa fra denne ejendommelig skønne og kulturhistorisk set saare interessante By, vi har de bedste Oplysninger om Bymændenes aarlige Sammenkomst paa Sct. Pouls Dag ($^{25}/_{1}$). Vi hørte foran om Oldermænd og Skorsmænd i Nordby. Det gamle Bystyre, som alle andre Steder omtrent er helt glemt, har den nymodens Kommunalordning fra 1841 med Sogneforstanderskab (fra 1867 Sogneraad) ikke kunnet faa Bugt med i Nordby. Eengang aarlig samles Folket her til Møde, til Ting kan man sige, og drøfter, hvad der er sket i det foregaaende Aar, og hvad der skal foretages i det kommende. Om Sct. Poulsgildet fortæller Mikkel Sørensen i 1880'erne til E. Tang Kristensen: »Her blev der gerne drukket dygtigt, og Gildet endte ofte med et Slagsmaal, hvortil Samsingerne synes at have været noget tilbøjelige i gamle Dage. Det var ikke sjældent at se to ellers alvorlige og adstadige Bønder fare i Hovedet paa hinanden, naar de havde faaet en Snaps formeget. Hvis en Mand udeblev fra dette Gilde, blev det betragtet, som om han havde givet sin Stemme med til Flertallet, og altsaa ogsaa til, hvad der blev vedtaget, og hans Stemme havde intet at sige det følgende Aar. I Nordby holdes endnu St. Povls Gilde, hvor alt Fællesarbejde og Røsture bestemmes. Røsture er Pligtkørsler, som Lægekørsler, Fattigkørsler, at bringe Skattebøgerne til Tinghuset, at køre Rekrutter til Havn, naar de skal af Landet for at

[1]) Frederik Poulsen: Samsø (1902), 142.

udtjene Værnepligt o. lign.«[1]). Fra Kolby haves ogsaa en Meddelelse om Povlsgildet (fortalt af Jens Madsen Rus). »Baade Bønder og Husmænd var med, og den Mand, der havde dem, var pligtig til at give en halv Tønde Øl, men Manden beværtede dem ogsaa her i Byen med kogt Flæsk, Æbleskiver og varmt Øl, og saa dansede de om Aftenen. Den Dag skulde Husmændene give fire Mark til Bønderne af den Fællesjord, de brugte, og de Penge gik med til Gildet«[2]). — Fra Tranebjærg har Marie Jørgensen i 1912 indsendt en Optegnelse til Dansk Folkemindesamling (1906/43: 351), meddelt af Gmd. Mikkel Stauns, o. 80 Aar, f. i Besser, hvori fortælles, at Sct. Pouls Aften fik man paa Samsø Aftensmad med Flæsk og Brød og Grisetæer. Ungdommen havde Dans i hver sin By. Det var den eneste Aften i Aaret, hvor Pigerne betalte for Karlene. Endnu fejres den, dog uden Dans. —

Efter nu at have stiftet Bekendtskab med de lidt ældre Optegnelser om Sct. Poulsgildet paa Samsø, skal vi endelig høre, hvad den flittige Indsamler af Nordsamsøs Folkeminder og Stednavne, Gaardejer og Sogneraadsformand Morten Madsen[3]) i Nordby har at fortælle om dette Gilde i Samsøs største Landsby. I en Optegnelse fra 1921 meddeler Morten Madsen følgende:

»Saalænge man véd, er der hvert Aar i Januar Maaned bleven afholdt Sognemøde, kaldet Poulsmødet, hvor Kommunens forskellige Regnskaber fra det foregaaende Aar oplæstes og der forhandles om, hvad der var udrettet Aaret forud, og hvad der muligvis skulde udrettes i det kommende angaaende Veje, Skoler, Skatte m. m. Indtil 1904 kaldtes det nok Poulsmøder og blev holdt i Januar Maaned, men ikke paa nogen bestemt Dag; men den

[1]) Jysk Almueliv, Tillægsbind IV, Nr. 75.
[2]) Jysk Almueliv, Tillægsbind IV, Nr. 74.
[3]) I „De danskes Øer" II, 128 findes der en udmærket Portrættegning ved Achton Friis af Morten Madsen, af hvem Friis i sit Værk giver en smuk Karakteristik.

25. Januar 1904 vedtoges det, at Mødet derefter hvert Aar skulde afholdes den 25. Januar og begynde Eftermiddag Kl. 2. Da det er paa en belejlig Tid for Folk at samles, er Afholdshjemmets Sal bestandig fyldt, og for at faa saa meget som mulig ud af Mødet, da saa mange er samlet, har man givet Oplysning om et og andet fra Fortid og Nutiden. I de sidste 3 Aar (og det er Tanken at blive ved hvert Aar) er der holdt et Foredrag, jeg har f. Eks. det ene Aar holdt Foredrag om Kommunens Skoler og Lærere i Fortiden (1725 byggede Greven 5 Skoler paa Samsø). Det andet Aar om det kommunale Styres Udvikling indtil Nutiden, og forrige Aar var det Præsten om Kirken. Der bliver ikke bekendtgjort, hvad der skal forhandles ved Mødet, enhver kan komme frem med, hvad han ønsker behandlet, saa der kan komme, hvad man mindst venter«. —

Denne Optegnelse findes i en lidt ændret og en Smule større Form i Hans Ellekildes Udgave af Evald Tang Kristensens Æresbog (1923), 144—145. — Her er valgt at udgive Morten Madsens Optegnelse fra 1921, da den ikke har været trykt før. I Æresbogen nævnes, at de forskellige Regnskaber bliver først oplæst af Formændene: Sogneregnskabet, Tavlepenge, det Heegaard'ske Legat, Hjælpekasse, Kirke, Havne m. fl. ... Det er gerne Aften, inden Mødet slutter. Sogneraadsformanden leder det. Forhen holdtes Poulsmødet i Skolen, men nu holdes det som nævnt i Afholdshjemmets Sal i Nordby. —

Der er noget meget værdifuldt at hente ved Poulsmødet i Nordby. Byens Folk kommer her sammen og drøfter Byens Fællesanliggender og hører Foredrag om Nordsamsøs Historie. Hvad kan man næsten tænke sig kønnere og bedre for en afsides liggende Bys Befolkning at samles om end netop Egnens Historie, fortalt af lokalkyndige Mænd for en lyttende Skare af Byfæller paa den gamle Stævnedag! Gid denne udmærkede Skik maa vinde og vare ud i en lang Fremtid i Nordby!

Foruden det kulturhistoriske Indhold er der ogsaa i Nordby Bylov saavel som i Byens Bog (der delvis er aftrykt i Fr. Poulsens Bog og i Vider og Vedtægter I) en Række Enkeltheder af sproglig Interesse, idet Folkemaalet kommer stærkt frem i de to landsbyhistoriske Kildeskrifter. Rigssprogets **ø** og **y** bliver i Nordby Sognefolks Mund til **æ** eller **e** og **i**, og man ser det somme Steder i Byloven, men oftere i Bybogen gengivet med disse Bogstaver. Men da dette Forhold gør, at det er vanskeligt for dem at holde Rede paa, hvor der skal skrives det ene, og hvor det andet, ser man dem ikke sjældent gøre den modsatte Fejl og skrive **ø** for **æ** og **e** og **y** for **i**.

Byens Bog er skrevet af ganske jævne Mænd, saa omtrent uden Skoleuddannelse. Af de over 60 Bymænd, som i 1788 har underskrevet Vedtægten, har kun 6 været i Stand til at skrive deres fulde Navn, Resten maa nøjes med at prente et Mærke, der har svaret til de Bomærker, de enkelte Mænd indskar i eller tegnede paa deres Avlsredskaber, ligesom de ogsaa brugte at mærke hjemmevævet Tøj, naar det sendtes til Farvning eller til Stampning. Paa Dørene ind til Stolestaderne i Nordby Kirke er ogsaa fundet Bomærker. Ialt har Morten Madsen fundet ikke mindre end 84 Bomærker fra Maarup og Nordby. For de 40 af Mærkernes Vedkommende er det lykkedes at fastslaa, hvilke Gaarde de tilhørte. Det maa anses for sikkert, at hver Gaard i Sognet har haft sit Bomærke. Disse ofte runelignende Ejermandstegn er lærerige Vidnesbyrd om, hvorledes Folk — før Skrivefærdigheden blev almindelig — skrev under paa en Skrivelse eller markerede deres Ejendomsret. Den righoldige Samling nordbyske Bomærker, sikkert den største, der kendes fra nogen dansk Landsby, findes afbildet i Aarbøger udgivne af Historisk Samfund for Aarhus Stift 1921, 147 i en lille Afhandling af Ejler Haugsted, der her skriver om Bomærkernes almindelige Historie, men ogsaa fremkommer med specielle Oplysninger om Morten Mad-

sens Samling fra Nordby. Bomærkerne yder, som det vil forstaas, primitive sproglige Oplysninger, men det er naturligvis i selve de nordbyske Haandskrifter, Dialektforskerne finder de mange Enkeltheder om Nordbymaalet og dets Slægtskab med Molbomaalet. Dr. Marius Kristensen har gjort Nordby Bylov og Byens Bog til Genstand for en sproglig Undersøgelse, som man med særlig Interesse læser, da man heri finder et smukt Eksempel paa, hvad der i Landsbylove og lokale, historiske Kildeskrifter er at finde af dialektale Ejendommeligheder. I Nordby er Sagen meget interessant, hvad man dog ikke kan komme nærmere ind paa her, hvor man skal nøjes med at henvise til Marius Kristensens Undersøgelse i hans Bog: »Folkemaal og Sproghistorie« (1933), 189—193 samt til vor faglige Litteratur om Dialekter i det hele taget, idet man i denne ofte træffer paa Oplysninger om Samsødialekten, og da ikke mindst om den, der tales i Nordby. —

Her kan vi slutte, da vi nu har stiftet Bekendtskab med de spredt tilgængelige Optegnelser, der forefindes om det gamle Bystyre og gammel Sædvaneret paa Samsø. Det har ikke været Hensigten her at komme ind paa andre Omraader af Livet i Fællesskabstidens Landsbyer paa Øen. Derimod har Opgaven været at fremlægge saadant kulturhistoriske Stof, som dels ikke er taget med i synderlig Udstrækning i Frederik Poulsens Bog om Samsø, og som dels kan tjene til Belysning af Enkeltheder i Nordby Bylov og samme Bys Bog. De særegne Træk i Nordbyloven er omtalt (Gadeklokke, Plantebede, Dialekt m. v.), samt det endnu eksisterende Sct. Poulsmøde. Det er derfor slet ikke saa lidt, man kan fremføre om Retssædvaner og Fællesskabsskikke paa Samsø, selv om man endog trækker Grænsen snæver. Antagelig vil da ogsaa nærværende Afhandling gøre sin Gavn i den iøvrigt allerede store Litteratur, der findes om den frugtbare Ø i Sejlleden mellem Jylland og Sjælland.

August F. Schmidt.

17.—9. 1938.